

ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی

مجموعه راهنماهای تولید کتاب‌های آموزشی - ۱

ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی
راهنمای تولید کتاب‌های آموزشی برای ناشران
نویسندگان و معلمان مؤلف

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
دفتر انتشارات کمک‌آموزشی
تایستان ۸۳

مقدمه

با ورود به هزاره‌ی سوّم میلادی، پیشرفت‌ها و تجربیات نوین آموزشی، این امکان را فراهم ساخته است که سخن گهربار پیامبر (ص)، «زگهواره تا گور دانش بجوی»، یا به عبارت دیگر «یادگیری مادام‌العمر»، مصداق عملی یابد. امروزه یادگیری به زمان حضور در مدرسه محدود نمی‌شود، بلکه همان‌طور که در گزارش کمیسیون بین‌المللی درباره‌ی آموزش برای قرن بیست و یکم با عنوان «یادگیری، گنج درون» (۱۹۹۵، Dolors) بیان شده است، یادگیری تمام جنبه‌های حیات انسان را دربرمی‌گیرد. تحقق چنین امر خطیری بدون بازانديشي، بازسازی ساختارها و بازآفرینی مؤلفه‌های نظام آموزشی و زیرساخت‌های آن، بعید می‌نماید. یکی از مهم‌ترین و رایج‌ترین منابع تحقق یادگیری مؤثر و پایدار در کشورمان، کتاب‌های آموزشی هستند. یادگیری اطلاعات از طریق کتاب، علیرغم گسترش اینترنت همچنان اهمیت خود را حفظ کرده است. (گانیه وریس، ترجمه‌ی مهجور، ۱۳۷۸).

کتاب‌های آموزشی توانسته‌اند، در کنار ابزار پیچیده و سریع توسعه یافته‌ی رسانه‌ای در سراسر نظام‌های آموزشی جهان همچنان اهمیت خود را حفظ کنند و به تحقق یادگیری در سطوح مختلف فراگیران بپردازند. در حال حاضر، «سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش»، به عنوان یکی از مؤسسات بزرگ علمی فرهنگی و آموزشی کشور، در امر پژوهش، برنامه‌ریزی، تولید و ارزشیابی کتاب‌های آموزشی نقش عمده‌ای دارد. این سازمان، علاوه بر ساماندهی امور تولید و نشر کتاب‌های آموزشی، امر راهنمایی و جهت‌دهی به دست‌اندرکاران امور

چاپ و نشر، در راستای تولید کتاب‌های آموزشی مناسب و مورد نیاز نسل دانش‌آموزی، اولیاء، معلمان و کارشناسان آموزشی سراسر کشور را برعهده دارد. آنچه در مجموعه‌ی حاضر فراهم شده است، تلاشی مقدماتی برای نیل به این مقصد می‌باشد. امیدواریم با نظرات ارشادی و اصلاحی کلیه‌ی صاحب‌نظران امر تعلیم و تربیت، در گام‌های بعدی، این تلاش‌ها کامل‌تر شوند و به سمت تحقق هدف‌های متعالی و آرمانی نظام آموزشی کشور پیش روند.

دفتر انتشارات کمک آموزشی

کتاب‌های آموزشی و تفاوت آن‌ها با سایر کتاب‌ها

از یک دیدگاه می‌توان مجموعه کتاب‌هایی را که هر سال چاپ و منتشر می‌شوند، به عنوان کتاب‌های آموزشی قلمداد کرد، زیرا هر کتابی پیامی برای آموزش دارد. اما به‌طور خاص کتاب‌های آموزشی با هدف استفاده در آموزش‌های رسمی و غیررسمی به رشته تحریر درمی‌آید. کتاب‌های آموزشی مطالبی دارند که آموختنی و یادگیری آن‌ها برای اکثریت افراد جامعه ضروری است. البته ممکن است که یادگیری برخی کتاب‌های درسی مستلزم نوعی تعلیم و تعلم باشد که دستگاه‌های مسؤول آموزشی کشور موظفند، شرایط لازم را برای تعلیم آن‌ها به افراد جامعه فراهم کنند. بنابراین، ماهیت این‌گونه کتاب‌ها به گونه‌ای است که تلاش برای یادگیری از سوی متعلم و کوشش برای تعلیم را از سوی دست‌اندرکاران (اولیای امور آموزشی و معلمان) طلب می‌کند. حال آن‌که سایر کتاب‌ها نیز، فارغ از الزام و اجبار برای خواندن و یاد گرفتن آن‌ها، پاسخگوی خواسته‌های متفاوت و متنوع افراد و جامعه برای رفع نیازهای خاص هستند؛ چنان‌که هر خواننده‌ای برحسب نیاز خود می‌تواند، هر میزان از مطالب آن‌ها را که مایل است، مطالعه کند و یاد بگیرد. کتاب‌های آموزشی را می‌توان به سه دسته‌ی عمده تقسیم کرد: کتاب‌های درسی، کتاب‌های کمک آموزشی، و کتاب‌های کمک درسی.

الف) کتاب‌های درسی: کتاب‌هایی هستند که براساس برنامه‌ی درسی خاصی و با هدف معینی از سوی مراجع ذیصلاح در وزارت آموزش و پرورش به تصویب رسیده‌اند و در چارچوب زمانی معینی آموزش و متناسب با پایه، رشته، شرایط ذهنی و سنی یادگیرندگان تألیف، چاپ و در کلاس‌های رسمی مدرسه‌ها تدریس می‌شوند. به علاوه، از آن‌ها ارزشیابی به عمل می‌آید و یاد گرفتن محتوای آن‌ها، به اخذ مدرک تحصیلی منجر می‌شود. در حال حاضر، همه‌ی امور برنامه‌ریزی تألیف و

چاپ این کتاب‌ها به صورت متمرکز در سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی انجام می‌گیرد و کار برنامه‌ریزی و تألیف را «دفاتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی» و کار چاپ آن‌ها را، «اداره‌ی کل چاپ و توزیع کتاب‌های درسی» انجام می‌دهند. از آن‌جا که هدف از تدوین مجموعه‌ی حاضر پرداختن به ویژگی‌ها و ضوابط انتشار کتاب‌های آموزشی غیردرسی است، در این مبحث توجه خود را بیش‌تر روی بررسی ویژگی‌های کتاب‌های کمک آموزشی و کمک درسی متمرکز می‌کنیم.

ب) کتاب‌های کمک آموزشی (توسعه‌ای): کتاب‌هایی هستند که به منظور ایجاد انگیزه، توسعه یادگیری، افزایش دانش و سواد علمی، پرورش مهارت‌های ذهنی و عملی، رشد روابط اجتماعی و ارتقای یادگیرنده براساس هدف‌ها و برنامه‌های خاصی تهیه و تنظیم می‌شوند و لزوماً به برنامه‌های درسی دوره‌ی تحصیلی وابسته نیستند.

این کتاب‌ها را می‌توان به سه گروه عمده تقسیم کرد:

۱. کتاب‌های دانش‌افزایی دانش‌آموزان.

۲. کتاب‌های پرورش مهارت‌های فرایندی، عملی، پروژه‌ای و هنری

دانش‌آموزان.

۳. کتاب‌های دانش‌افزایی، مهارتی و روشی برای معلمان و کارشناسان.

ج) کتاب‌های کمک درسی: کتاب‌هایی هستند که به منظور

تسهیل، تقویت، تکمیل، تعمیق یادگیری و فراهم کردن آموزش جبرانی براساس هدف‌ها و برنامه‌های درسی دوره و پایه‌ی تحصیلی خاصی تهیه و تنظیم می‌شوند. این کتاب‌ها الزاماً به هدف‌های برنامه‌های درسی وابسته هستند.

بررسی کتاب‌های کمک درسی داخل و خارج از کشور نشانگر آن

است که حداقل چهار گروه از این نوع کتاب‌ها قابل شناسایی است:

۱. کتاب‌های کار و فعالیت‌های یادگیری برای دانش‌آموزان؛

۲. کتاب‌های تمرین به منظور تثبیت، تقویت و آموزش جبرانی یادگیری دانش‌آموزان؛
۳. کتاب‌های سنجش و ارزشیابی پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان؛
۴. کتاب‌های فعالیت محور در چارچوب هدف‌های برنامه‌های درسی خاص.

ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی (غیر درسی)

کتاب‌های کمک آموزشی و کمک درسی با توجه به تفاوتی که با کتاب‌های درسی دارند، هر یک دارای مقاصد و ویژگی‌های خاصی هستند. آگاهی از این مقاصد و ویژگی‌ها به ناشران، ارزیابان و اولیای مدارس کمک می‌کند تا نسبت به تألیف، چاپ، ارزیابی و گزینش این نوع از کتاب‌ها (از این پس با عنوان کتاب‌های آموزشی یاد می‌شود) آگاهانه‌تر عمل کنند.

الف) ویژگی‌های عمومی: مجموعه‌ای از ویژگی‌های کلی هستند که می‌توانند پدیدآورندگان کتاب‌های آموزشی را صرف‌نظر از نوع آن درجهت تولید کتاب‌های مناسب راهنمایی کنند. این ویژگی‌ها را به چهار دسته می‌توان تقسیم کرد:

۱. ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی از بعد فیزیکی و ظاهری

شکل ظاهری و فیزیکی کتاب از عوامل جذاب و برانگیزنده است. برخورد اولیه‌ی مخاطب با کتاب، از شکل ظاهری آن آغاز می‌شود. شکل ظاهری کتاب مانند پنجره‌ای است که مخاطب را به دنیای کتاب و محتوای آن وارد می‌کند. در این رابطه، عوامل زیر باید مورد توجه قرار گیرند:

- ۱-۱. جذابیت ظاهری روی جلد و ارتباط آن با محتوای کتاب؛
- ۲-۱. ابعاد و قطع کتاب و ارتباط آن با محتوا و شرایط گروه سنی؛

۳-۱. هماهنگی قطع، شکل ظاهری، استحکام فیزیکی کتاب با سن

مخاطبان و نوع کاربرد؛

۴-۱. کیفیت صفحه‌آرایی و زیباسازی؛

● صفحه‌آرایی باید به گونه‌ای باشد که به ایجاد انگیزه، آسان‌خوانی و ایجاد نظم فکری در مخاطب کمک کند تا او بتواند، در پی‌گیری مطالب به طور موفق عمل کند؛

● نوع حرف‌ها و اندازه‌ی آن با ویژگی‌های سنی مخاطب هماهنگ باشد؛

● به فاصله‌ی حرف‌ها و سطرها توجه شود؛

● سفیدخوانی مورد توجه قرار گیرد؛

● از محرک‌های بصری برای ایجاد انگیزه استفاده شود؛

● تصویرها به نحو موزونی در سراسر متن توزیع شوند؛

● بین تعداد تصویرها و حجم متن نوشته شده، تناسب برقرار باشد.

۲. ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی از بعد معنایی و محتوا:

ویژگی‌های این بخش را می‌توان از نظر عناصر اصلی و معنایی کتاب

آموزشی، یعنی هدف، اصول انتخاب و سازماندهی محتوا، زبان، نحوه‌ی

بیان و تصویر به شرح زیر مورد بررسی قرار داد:

۲-۱. رابطه محتوای آموزشی با هدف

هدف به نقطه‌ای اشاره می‌کند که انتظار می‌رود، یادگیرنده پس از

قرار گرفتن در معرض یک برنامه‌ی مدون یا تجربه‌ی آموزشی، به آن

دست یابد. هدف‌ها همچون نورافکنی هستند که جهت‌گیری محتوا را

نشان می‌دهند. به همین دلیل، پیش‌بینی و ذکر هدف‌ها و انتظارات در

کتاب‌های آموزشی اهمیت دارد. به‌طور کلی، در بیان هدف‌ها توجه به

نکات زیر ضروری است:

- شایسته است که هدف‌های کلی و جزئی در مقدمه‌ی اصلی یا ابتدای هر فصل یا مبحث یادگیری بیان شود.
- لازم است، هدف‌ها به صورت صریح و قابل فهم بیان شوند.
- بیان هدف‌های جزئی به صورت رفتاری، بستگی به ماهیت موضوع دارد.

۲-۲. اصول انتخاب محتوای آموزشی

محتوا به مفاهیم، تعاریف، حقایق، اصول، قوانین، نظرات، مهارت‌ها، فرایندهای تفکر، فعالیت‌های عملی، جمع‌بندی‌ها، خودآزمایی‌ها، تصویرها، نقشه‌ها و... اشاره می‌کند که با رویکردی تلفیقی و یا مجزا، به مخاطبان ارائه می‌شود. انتخاب محتوای آموزشی براساس معیارها و ویژگی‌های زیر انجام می‌گیرد.

- ارتباط با هدف‌های کلی و جزئی؛
- ارتباط با علاقه، نیاز و رغبت فراگیران؛
- ارتباط با نیازهای جامعه؛
- ارتباط با توانایی فراگیران (جسمانی و عقلانی)؛
- ارتباط با زندگی حال و آینده؛
- ارتباط با زمان تمرکز بر موضوع؛
- اعتبار علمی؛
- فراهم کردن زمینه برای رشد تفکر؛
- کاربردی بودن در زندگی؛
- توجه به مسائل اجتماعی، ارزشی و اخلاقی؛
- بیان جنبه‌های کاربردی.

۲-۳. اصول سازماندهی محتوای آموزشی

دستیابی به مقاصد، انتظارات و هدف‌های آرمانی و کلی معمولاً زمان زیادی را طلب می‌کند. تحکیم یادگیری، وحدت در یادگیری و تقویت

آموخته‌ها ایجاد می‌کند که سازماندهی محتوا به شیوه‌ی منطقی صورت گیرد. کتاب‌های آموزشی ممکن است در یک یا چندین جلد منتشر شود که در هر دو حالت رعایت یک سلسله اصول لازم است. از نظر سازماندهی محتوا توجه به معیارها و اصول زیر لازم است:

- داشتن سیر منطقی و حرکت از ساده به مشکل؛
- رعایت ارتباط طولی؛
- دارا بودن پیوستگی و انسجام موضوعی در فصل‌های گوناگون اثر؛
- توجه به اصل وسعت‌بخشی تدریجی؛
- توجع به پیش‌دانسته‌ها و پیش‌آموخته‌ها؛
- داشتن ارتباط افقی با سایر کتاب‌های آموزشی هم سطح؛
- هماهنگی با اهداف، عنوان کتاب و عناوین فصل‌ها؛
- داشتن ساختار منطقی شامل؛
 - داشتن شناسنامه روشن
 - مقدمه و معرفی اثر
 - بیان اهمیت موضوع
 - بیان هدف‌ها
 - فصل‌بندی مناسب
 - ذکر منابع و مأخذ
 - واژه‌نامه

۴-۲. رابطه محتوای آموزشی با زبان و نحوه‌ی بیان

زبان ابزار ارتباط بین انسان‌ها و وسیله‌ی اندیشیدن و تفکر است. در کشور ما، زبان فارسی عامل وحدت ملی و زبان رسمی کشور است. از جمله رسالت هر کتاب آموزشی، توجه به ملاحظات زبانی و ذخیره‌ی واژگان لغت در ذهن مخاطبان، همچنین نحوه‌ی برقراری ارتباط مؤثر و برانگیزنده با مخاطبان است. با به کارگیری جملات و عبارات صحیح

ومتناسب با سن مخاطب، به آنان یاد می‌دهیم که چگونه برای بیان مقاصد خود از زبان استفاده کنند و مقاصد خود را به دیگران انتقال دهند. متن یک اثر باید از ویژگی‌های زیر برخوردار باشد:

- استفاده از واژگان و جملات متناسب با سن مخاطب؛
- رعایت اصل سادگی و روانی؛
- رساندن پیام از طریق واژگان کم‌تر؛
- استفاده از زبان خاص هر موضوع؛
- انطباق رسم‌الخط متن با رسم‌الخط مورد قبول وزارت آموزش و پرورش.

۲-۵. ارتباط محتوای آموزشی با تصویرها

تصویر، شکل، جدول، نقشه و نمودار بخشی از محتوای هر کتاب آموزشی هستند که در انتقال مفاهیم، مهارت‌ها و نگرش‌ها می‌توانند نقش مؤثری ایفا کنند و به یادگیری بهتر و عمیق‌تر یاری رسانند. تصویر در عین حال می‌تواند، از میزان تجریدی بودن یک مفهوم بکاهد و ضمن جذاب کردن موضوع برای مخاطب، یادگیری آن را آسان‌تر کند. به طور کلی لازم است که در تهیه‌ی تصویر و... به ویژگی‌های زیر توجه شود:

- به درک بهتر مفاهیم اساسی و یا مهارت‌های کلیدی کمک کند.
- از نظر جذابیت، جلب توجه و روشن بودن پیام، در حد مطلوب باشد.
- ملاحظات ارزشی در انتخاب آن مدنظر قرار گیرد.
- متناسب با فهم مخاطب باشد.
- در انتخاب آن به شؤن اجتماعی اقشار مختلف و توازن جنسیت‌ها توجه شود.
- تا حد امکان بومی باشد.
- ارتباط و هماهنگی داشته و از توضیحات کافی برخوردار باشد.
- تا حد امکان هنری و متنوع باشد.

۳- ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی از بعد روش‌های ارائه محتوا و خود یادگیری

روش‌های ارائه محتوا در کتاب‌های آموزشی رابطه‌ی بسیار نزدیک و جدانشدنی با هدف‌های یاددهی و یادگیری و ساختار محتوا دارد. به عنوان مثال، چنانچه هدف پرورش مهارت‌های فرایند تفکر باشد، مؤلفان لازم است در نوع پردازش محتوا و ارائه آن به گونه‌ای عمل کنند که دانش‌آموزان مهارت‌هایی نظیر گردآوری اطلاعات، تجزیه و تحلیل اطلاعات، مشاهده، انجام آزمایش، نتیجه‌گیری، حل مسأله و یا

فرضیه‌سازی را به دست آورند. و یا اگر محتوا ماهیت عملی صرف دارد، دانش‌آموزان به فعالیت‌هایی نظیر ساختن، طراحی کردن و... هدایت شوند. در کتاب‌های آموزشی که بعد روشی را نیز مورد توجه قرار داده‌اند، لازم است که ویژگی‌های زیر مورد توجه قرار گیرد:

- تنوع در روش‌های ارائه محتوا برای مثال داستانی، گفت‌وگو و...
- توجه به فعالیت‌های فکری و عملی متنوع (مانند: ثبت کردن، طبقه‌بندی کردن، ساختن، تحلیل کردن، نتیجه گرفتن و...):
- درگیر کردن فراگیر در فعالیت‌های گوناگون؛
- رشد قدرت تفکر؛
- تسهیل و توسعه‌ی یادگیری؛
- توضیح منظم و منطقی؛
- استفاده از مثال‌ها، شواهد و مقایسه‌ها برای درک بهتر.

۴- ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی از بعد ارزشیابی فراگیر

ارزشیابی یکی از عناصر اصلی هر برنامه‌ی آموزشی است. ارزشیابی ممکن است که توسط معلم یا خودِ فراگیر صورت گیرد. از نوع اخیر، به نام «خود ارزشیابی» یاد می‌شود. در ارزشیابی از آموخته‌ها ملاحظات زیر باید مورد توجه قرار گیرند.

- ارتباط پرسش‌ها و فعالیت‌ها با هدف‌های کلی و جزئی؛
- تنوع در پرسش‌ها و آزمون‌ها؛
- توجه به حیطه‌های مختلف یادگیری، از جمله هدف‌های دانشی، مهارتی و نگرشی؛
- تناسب ابزارهای ارزشیابی با توانایی‌های رشد فراگیران؛
- ارتباط با اصول یادگیری و مقاصد تربیتی، از جمله سطوح هدف‌ها، سوالات واگرا و پرسش‌های باز؛

- اخذ پاداش پس از نیل به هدف‌ها به صورت جملات تشویقی.
- (ب) ویژگی‌های اختصاصی: منظور ویژگی‌های برگرفته از تعریف و نقشی هستند که هر یک از انواع آثار برعهده دارند.

■ کتاب‌های دانش‌افزایی دانش‌آموزان:

کتاب‌هایی هستند که ماهیت دایرةالمعارفی دارند و بر انتقال اطلاعات در یک حوزه یا موضوع خاص تأکید می‌کنند. ویژگی بارز این نوع کتاب‌ها، ارائه‌ی اطلاعات فراتر از چارچوب‌های کتاب و برنامه‌ی درسی است. این کتاب‌ها می‌توانند، به عنوان منبع و مرجع مورد استفاده‌ی دانش‌آموزان قرار گیرند.

هدف‌ها

- ارائه‌ی مجموعه‌ای مدون از دانش در یک موضوع یا حوزه‌ی خاص به مخاطبان؛
- پاسخ مناسب به کنجکاوی‌های مخاطبان درباره‌ی محیط؛
- ارائه‌ی نیازهای اطلاعاتی مخاطبان در زندگی روزمره؛
- پاسخگویی به برخی نیازهای اطلاعاتی برانگیخته شده به هنگام مرور برنامه‌های درسی.

ویژگی‌ها

- به انتقال واقعیت‌های علمی و داده‌های پراکنده اکتفا نمی‌کند، بلکه درصدد ارائه اطلاعات هدفمند است.
- علاقه، شگفتی و نشاط را در دانش‌آموزان برمی‌انگیزد و به نیازهای کنجکاوانه‌ی آنان پاسخ می‌دهد.
- محتوای آن از لحاظ علمی مورد نیاز دانش‌آموزان است.

- به رشد و توسعه‌ی سواد علمی کمک می‌کند.
- انتقال مفاهیم، تعمیم‌ها و واقعیت‌ها به همراه استدلال انجام می‌پذیرد.

■ **کتاب‌های پرورش مهارت‌های فرایندی، علمی، پروژه‌ای، هنری دانش‌آموزان:** محتوای این کتاب‌ها، برای پروراندن برخی مهارت‌ها، کارهای دستی و هنری مخاطبان فرصت‌هایی ایجاد می‌کند.

هدف‌ها

- زمینه‌سازی برای آموزش فعال؛
- زمینه‌سازی برای کارهای گروهی و ایجاد حس همیاری و تعاون؛
- زمینه‌سازی برای کاربرد یافته‌های علمی در عمل.

ویژگی‌ها

- دارای فعالیت‌های گروهی و فردی است و برای مشارکت یادگیرندگان در امر یادگیری، زمینه‌ی مناسبی فراهم می‌کند.
- در آموزش عملی، نوع و مشخصات مواد و وسایل مورد نیاز را مشخص می‌کند.
- برای ایجاد انگیزه در انجام پروژه‌ها و فعالیت‌ها، بین آموخته‌های نظری و کاربرد آن‌ها در جامعه، مشاغل و... ارتباط مناسبی برقرار می‌کند.
- برای انجام پروژه‌ها و... دستورالعمل‌ها و مراحل مختلف کار را بیان می‌کند.

■ **کتاب‌های دانش‌افزایی، مهارتی و روشی برای معلمان و کارشناسان:** کتاب‌هایی هستند که به دانش‌افزایی معلمان در علوم محض و یا علوم تربیتی در زمینه‌های یادگیری و تدریس در چارچوب هدف‌های برنامه‌های

درسی توجه خاص دارند. معلمانی که دانش بیش‌تر و مهارت‌ها و توانایی‌های بهتری دارند، در راهنمایی دانش‌آموزان مؤثرترند. ضرورت توجه به این نوع کتاب‌ها ناشی از همین نکته است.

هدف‌ها

- ارائه‌ی اطلاعات دانش پایه برای افزایش دانش علمی معلمان در زمینه‌های علوم محض (علوم پایه و علوم انسانی) و دیگر موضوعات تدریس؛
- افزایش توانایی‌ها و مهارت‌های معلم در امر هدایت فعالیت‌های یاددهی - یادگیری با تأکید بر برنامه‌های درسی.

ویژگی‌ها

- محتوای کتاب به بهبود فرایند تدریس معلمان، از طریق حل مشکلات آموزشی آن‌ها، کمک می‌کند.
- محتوای کتاب، توانمندی معلم را در جهت طراحی فعالیت‌های کلاسی برای دانش‌آموزان افزایش می‌دهد.
- اطلاعات دانش پایه را برای تدریس موضوعات درسی در اختیار معلمان می‌گذارد.
- مواردی از درهم تنیدگی مباحث درسی را با مسائل جامعه، زندگی روزمره و مشاغل و فناوری روز، مطرح می‌کند.
- مباحث کتاب به شرح سیاست‌ها و هدف‌های برنامه‌های درسی می‌پردازند و آن‌ها را برای معلمان، تفسیر و تبیین می‌کنند.
- پروژه‌هایی درباره‌ی کار و فعالیت برای دانش‌آموزان ارائه می‌دهد و به معرفی مواد و منابع مکمل می‌پردازد.

- محتوای کتاب با نیازهای حرفه‌ای معلمان در رشته و مقطع تدریس هماهنگی دارد.

■ **کتاب‌های کار و فعالیت‌های یادگیری برای دانش‌آموزان:** کتاب کار، مجموعه‌ای از فعالیت‌های برگرفته از هدف‌های برنامه‌ی درسی در قلمروهای دانش، نگرش و مهارت‌های یادگیری و عملی است و هدف اصلی آن، تعمیق و توسعه‌ی یادگیری است. کتاب کار، یادگیری مؤثر دانش‌آموز را تقویت می‌کند و تکمیل‌کننده‌ی برنامه‌ی درسی است.

هدف‌ها

- تعمیق آموخته‌های دانش‌آموزان در ارتباط با مطالب کتاب و برنامه‌ی درسی؛
- ایجاد ارتباط بیش‌تر بین مطالب کتاب درسی و مثال‌های کاربردی و زندگی روزمره؛
- ایجاد ارتباط بیش‌تر بین مطالب کتاب درسی و زمینه‌های علمی مرتبط (رویکرد تلفیق در آموزش)؛
- ایجاد ارتباط و توسعه و بسط یادگیری مطالب کتاب درسی و مطالب اساسی بین رشته‌ای، مانند آموزش‌های مربوط به محیط زیست، بهداشت، جمعیت و...؛
- (این چهار هدف می‌توانند برای کتاب‌های «فعالیت محور» نیز تعریف شوند.)
- پرورش مهارت‌های مربوط به زمینه‌های هنری، نقاشی و طراحی، مهارت‌های زبانی و...؛
- ایجاد زمینه برای پرورش مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان از طریق کارهای گروهی؛
- بسط فعالیت‌های علمی دانش‌آموزان در خارج از مدرسه؛

- استحکام و استمرار بخشیدن به فرایند یادگیری دانش‌آموزان؛
- جلوگیری از افزایش حجم کتاب درسی.

ویژگی‌ها

این ویژگی‌ها از هدف‌های تدوین و تألیف کتاب کار برگرفته شده‌اند و برای آموزش فعال یادگیرنده در جریان یادگیری مستقل و متکی به خود زمینه‌سازی می‌کنند:

- برای پروراندن برخی مهارت‌های تجربی و کارهای دستی و هنری قابل اجرا، فرصت‌هایی فراهم می‌آورد؛
- کاربرد برخی یافته‌های علمی را در میدان عمل میسر می‌سازد.
- مخاطبان را با معماها و پرسش‌هایی روبه‌رو می‌کند که آن‌ها، به طی کردن روش علمی و حل مسأله و معماها تشویق می‌شوند.
- محتوا و فعالیت‌های آن مکمل کتاب درسی است و با آن هماهنگی کامل دارد.
- تکالیف عملکردی و پروژه‌های فردی و گروهی دارد.
- برای کارهای گروهی، همیاری و تعاون فرصت‌هایی ایجاد می‌کند.
- برای اندیشیدن و رسیدن به پاسخ پرسش‌های متنوع، فرصت فراهم می‌آورد.
- دارای انواع فعالیت‌های متنوع است؛ از جمله:
 - انجام آزمایش‌های ساده و جمع‌آوری مشاهدات؛
 - تنظیم گزارش؛
 - رسم شکل و پرکردن جدول و استفاده از انواع جدول‌ها؛
 - انجام تکالیفی براساس نوشته‌ها و شکل‌های کتاب درسی؛
 - طراحی و ساخت وسایل ساده؛
 - تهیه‌ی جدول، رسم فنی و نمودار؛

- بازخوانی و تفسیر اطلاعات نمودارها، جدول‌ها و منحنی‌ها؛

- جور کردن پازل یا طراحی پازل‌ها؛

- خلاصه‌نویسی یا انجام برخی جمع‌بندی‌های مهم؛

- تفسیر عکس‌ها و تصویرهایی که در کتاب درسی، بررسی آن‌ها به

عهددهی دانش‌آموز قرار نگرفته است؛

- کارهای بریدنی؛

- فعالیت‌های مرتب و ردیف کردن توالی یک پدیده یا واقعه؛

- توجه به مهارت خواندن و گسترش واژگان علمی؛

... و -

■ کتاب‌های تمرین به منظور تثبیت تقویت و آموزش جبرانی

دانش‌آموزان: کتاب‌هایی هستند که به منظور ایجاد فرصت برای تثبیت

آموخته‌ها تألیف و تدوین می‌شوند. این کتاب‌ها با طراحی انواع تمرین‌ها و

فعالیت‌های کافی موجب می‌شوند؛ دانش‌آموزان با حل مسایل و تمرینات

مربوط به درس‌ها، در جهت تثبیت یادگیری قدم بردارند. وجود تفاوت‌های

فردی مهم‌ترین دلیل و ضرورت تهیه‌ی دفترچه‌ها و کتاب‌های تمرین

است؛ زیرا این کتاب‌ها طی زمان، فرصت تمرین لازم را برای

دانش‌آموزان فراهم می‌آورند.

هدف‌ها

● به منظور تثبیت و تقویت آموخته‌ها، تمرینات بیش‌تری انجام شود.

● برای یادگیری عمیق مطالب درسی در حد تسلط، به دانش‌آموزان

کمک شود.

● برای انجام تمرینات، زمان کافی در اختیار دانش‌آموزان گذاشته شود.

● امکان ارزشیابی مرحله‌ای و تکوینی دانش‌آموزان به وسیله‌ی معلم را

فراهم آورد.

ویژگی‌ها

- تمرین‌های این کتاب ادامه‌ی تمرین‌های کتاب درسی و همسو با آن‌ها باشد.
- تمرین‌های متنوع با شکل‌ها و شیوه‌های گوناگون طراحی شوند تا دانش‌آموزان با توانایی‌های متفاوت، قادر به انجام آن‌ها باشند؛
- تعداد تمرین‌ها با هدف‌های آموزشی کتاب درسی تناسب داشته باشد؛
- تمرین‌های هر بخش از ساده به مشکل و پیچیده تنظیم شود؛
- بعضی از تمرین‌ها می‌توانند به شکل بازی و سرگرمی طراحی شوند؛
- تمرین‌ها به گونه‌ای باشند که به دانش‌آموزان کمک کنند تا اطلاعات موجود را جست‌وجو و پردازش کنند؛
- با ارائه مثال‌ها و تمرین‌های بیشتر، فرصت‌های یادگیری مؤثر برای پاسخگویی به نیاز طیف وسیع تفاوت‌های فردی فراهم آید (مرور محتوا به شیوه‌های دیگر، تقویت و آموزش جبرانی)؛
- نکات پیچیده تشریح شوند و مثال‌های ساده و متنوعی در قالب تمرین ارائه شوند.

■ **کتاب‌های سنجش و ارزشیابی پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان:**
کتاب‌هایی برای استفاده‌ی معلمان هستند که در جهت مجموعه هدف‌های آموزش و پرورش، در یک دوره یا واحد درسی، به منظور ارزشیابی پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان منتشر می‌شوند.

هدف‌ها

- ارائه مجموعه‌ای مدون و علمی برای معلمان در امر سنجش پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان، همسو با هدف‌های برنامه‌های درسی؛

- ایجاد توانایی و مهارت در معلمان برای طرح آزمون‌های پیشرفت تحصیلی در چارچوب هدف‌های برنامه‌های درسی.

ویژگی‌ها

- مجموعه‌ی آزمون‌ها و پرسش‌ها، به عنوان ابزار جمع‌آوری اطلاعات، باید در جهت هدف‌های درسی مورد نظر باشند. به عبارت دیگر، با هدف‌های آموزشی برنامه‌ی درسی همخوانی داشته باشند.
- پرسش‌های آن مستلزم اندیشیدن، کاوشگری و تحقیق کتابخانه‌ای یا میدانی است.
- حاوی نمونه‌ی پرسش‌ها و آزمون‌هایی است که هدف‌های مهارتی، دانشی و نگرشی درس‌ها را در اختیار معلم قرار می‌دهد.
- معلم را با طراحی آزمون‌های پیشرفت تحصیلی (مستمر و پایانی) آشنا می‌کند.
- با طرح نمونه‌ی پرسش‌های باز و واگرا، دانش‌آموزان را به اندیشیدن و اظهارنظر وا می‌دارد.

■ **کتاب‌های فعالیت محور در چارچوب هدف‌های برنامه‌های درسی خاص:** کتاب‌هایی هستند که به یاری آن‌ها، دانش‌آموزان مفاهیم، نگرش‌ها و مهارت‌ها را از طریق فعالیت‌های فردی و گروهی کسب می‌کنند. این نوع کتاب‌ها از کتاب‌های درسی مستقل هستند و در صورت تغییر و تحول در کتاب‌های درسی، می‌توانند موجودیت خود را به طور مستقل حفظ کنند؛ اما با هدف‌های برنامه درسی خاص (مثل آموزش علوم و یا...) کاملاً سازگاری دارند.

هدف‌ها

- طراحی فعالیت‌های منطبق با هدف‌های نظام آموزشی و برنامه‌های درسی؛
- طراحی فعالیت‌های فردی برای آن دسته از دانش‌آموزان که سرعت یادگیری بالا و یا دشواری‌هایی در یادگیری دارند؛
- طراحی فعالیت‌های گروهی؛
- ارائه‌ی مفاهیم از طریق فعالیت‌های جدید در زمینه‌ی موردنظر.

ویژگی‌ها

- تدوین فعالیت‌های متنوع؛
- تناسب فعالیت‌ها با سن مخاطبان؛
- عملی بودن فعالیت‌ها به لحاظ سهولت اجرا و امکانات در دسترس؛
- ارائه‌ی فعالیت‌های برگرفته از مسائل روزمره‌ی زندگی؛
- توجه به پیش‌دانسته‌های مخاطبان برای انجام فعالیت‌ها؛
- توجه به مسائل بومی و محیطی در طراحی فعالیت‌ها؛
- ارائه‌ی دانش و اطلاعات خارج از محتوای کتاب‌های درسی؛
- زمینه‌سازی برای آموزش فعال.

مجموعه راهنماهای تولید کتاب‌های آموزشی می‌کوشد تا یافته‌های علمی کاربردی و دیدگاه‌های صاحب‌نظران درباره‌ی سامان‌بخشی کتاب‌های آموزشی را برای استفاده‌ی نویسندگان، ناشران و سایر پدیدآورندگان کتاب‌های آموزشی ارائه کند.

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
دفتر انتشارات کمک آموزشی
دبیرخانه سامان‌بخشی کتاب‌های آموزشی
<http://samanketab.roshdmag.ir>